

SIYASAL ÖRGÜTLER VE SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ BAĞLAMINDA HEMŞEHRİLİK VE KOLLAMACILIK

Dr. Ayça Kurtoğlu

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Kadın Çalışmaları Programı

Özet

Bu çalışma, toplumsal ve siyasal hayatta ayrı ayrı önemli bir yer tutan hemşehrilik ve "kollamacılık" olgularının keşişimine odaklanmakta ve hemşehrilik-kollamacılık ilişkisi hemşehrilik örgütleri, siyasal partiler ve bürokratik örgütler, sivil toplum-siyasal toplum ayrımında farklı yerlerde durmaları nedeniyle bir birinden ayırarak analiz edilmektedir. Hemşehrilik örgütlenmeleri analiz edilirken, hemşehriliklerarası dayanışma hayırseverlik bağlamında; siyasal partiler tartışılırken patronaj ve kliyentalizmin siyaset işçindeki işlevleri ve bürokratik örgütler analiz edilirken yabancılaşma ve patrimonyalizmle ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Analizde ayrıca, sıklıkla ayrımcılıkla özdeşleştirilen kollamacılık ve/veya kliyentalizmin kendiliğinden ve evrensel olarak olumsuz olup olmadığı; kliyentalizmin siyasal toplumun dışına atılmasının koşullarının ne olabileceği ve kliyentalizmin siyasal ve sivil toplum üzerindeki sonuçları tartışılmaktadır. Her bir bölümde ve sonuçta hemşehrilik ve kliyentalizmin siyasal toplum ve sivil toplumdaki varlıklarının, bir döneme veya belirli gruplara özgü görülme yerine, makro süreçlerle ve kişilerin gündelik hayatlarındaki anlamlarıyla ilişkilendirilmesi gereği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Patronaj, kliyentalizm, hemşehrilik örgütleri, siyasal partiler, bürokratik örgütler

Hemşehrilik and Favouritism in the Context of Political and Civil Society Organizations

Abstract

This study focuses on the intersection of the two phenomena "hemşehrilik" and "favouritism" each of which separately has a significant place in social and political lives. It analyses the hemşehrilik-favouritism relationship by focusing on hemşehrilik organisations, political parties and bureaucratic organisations separately due to the fact that each of these organisations are situated differently in the political-civil society distinction. While hemşehrilik organisations are analysed in relation to charity, political parties and bureaucratic organisations are discussed in relation to patronage and clientelism, alienation and patrimonialism respectively. Besides, the following questions are discussed: Whether or not favouritism and/or clientelism, which are frequently associated with discrimination, are in-themselves and universally negative; what may be the conditions under which clientelism can be pushed out of both political and civil societies and what may be the impacts of the presence of clientelism on both civil and political societies. In each section and the conclusion, it is stressed that the presence of hemşehrilik and clientelism in civil and political societies should be linked with macro processes and the meanings of them in people's everyday practices, instead of treating them as something peculiar to a specific period or a group of people.

Keywords: Patronage, clientelism, hemşehrilik organisations, political parties, bureaucratic organisations

Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 22 Temmuz 2007 seçimleri sonrasında hükûmeti kurmasının hemen ardından, "hamili kart yakınımıdır" döneminin kapandığını, bundan böyle kimseye "ayrımcılık" yapılmayacağını ifade etti.¹ Aynı gün haber bültenlerinde, Başbakan'ın ifadesine tezat oluşturduğu gerekçesiyle milletvekillerine ulaşan kişisel istek ve taleplerin çeşitliliği ve çokluğu konu olarak işlendi. Başbakan'ın ifadesi bir yandan, kollamacı ilişkileri olumsuz bir olgu olarak "ayrımcılık" şeklinde tanımlarken, diğer yandan siyasette kollamacı ilişki, talep ve uygulamaların yaygınlığına işaret etmektedir.²

Başbakan'ın dikkat çektiği gibi eğer kollamacılık toplumda bunca yaygın ise, bu kavramın halk dilinde bir karşılığı olması gerekir. Halk arasında kollamacılık çeşitli şekillerde ifade edilir. Bunlardan en yaygın olanları "adamı olmak" ve "torpil"dir. "Adamı olmak" olgusu en çok siyasetle ilişkilendiğinde dikkat çekici olmakla birlikte, "adamını bulmak" pek çok kişinin diğer bağlamlarda da iş görme biçimlerinden birisidir. Çocuğunun istenilen okula kaydının yapılmasından hastanede iyi muamele görebilmeye, fatura ödemelerinin halledilmesinden tayin işlerine, iş ve işçi bulmaktan pazar alışverişlerine kadar gündelik hayatı ve geleceği ilgilendiren pek çok konuda "adam" başvuru kaynaklarının başında gelir.

¹Bkz. http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=128805 (6 Mayıs 2011'de indirildi.)

²Aykut Çelebi'ye bu çalışmanın taslağını okuyup eleştirerek son haline gelmesine katkıda bulunduğu ve basılması yönünde beni teşvik ettiği için, anonim hakeme de titiz okumasıyla çalışmaya yaptığı niteliksel katkı için çok teşekkür ederim.

"Adamı olmak" genel bir ifade olmakla birlikte, kişiler arasında kurulan toplumsal bir ilişki türüne karşılık gelir. Kollamacılık, "adamı olmak" bağı kurulduktan sonra gelişen, çift taraflı ilişkiye dayanarak kişilere özel muamele yapılmasıdır. Ancak böylesi bir ilişkinin kurulması ve sürdürülmesi çok kolay veya otomatik değildir. Bunun için öncelikle, kültür içinde bulunan bir temanın yardımına ihtiyaç vardır. Yani kültürel bir tema aracılığıyla kişiler arasında kurulan ilişki ve/veya konumun tanımlanmış olması zorunludur. Kurgusal/sanal (*fictive*) ya da gerçek bir ilişkilene veya konum tanımlamaya aracılık eden temalar çok çeşitli olabilir. Bunlardan en yaygın kullanılanlardan biri hemşehriliktir.

Kollamacılığın geniş bir evreni vardır. O nedenle, her zaman işe girme, tayin edilme gibi bir örgütsel bağlamla bire bire örtüşmeyebilir. Diğer bir anlatımla, bürokratik, örgütsel ve siyasî bağlamlar kollamacılık evreninde oldukça önemli bir yer tutsa bile, kollamacılık evreni bunlarla sınırlı değildir. Örneğin, pazar alışverişlerinde pazarcıyla hemşehrilik veya kurgusal/sanal (*fictive*) akrabalık bağının kurulması, pazarcıya sürekli müşteriyi, alıcıya da iyi malın uygun fiyata alınmasını garantileyebilir. Bu çalışma, kollamacılık evreninin örgütsel bağlamı dışındaki alanını göz ardı etmeden, formel örgütler bağlamında gelişen kollamacılığı hemşehrilik temasıyla ilişkisinde ele almaktadır.

Kollamacılık-hemşehrilik bağlantısı ve bunun örgütsel sonuçlarını aşağıda ele alınırken üç ana soru alt tema olarak devam ettirilecektir. Bu sorular Başbakan'ın yukarıda sunulan ifadesi aracılığıyla somutlaştırılabilir. Kendisi buna niyet etmemiş olsa bile Başbakan'ın ifadesi, kendi partisi ve kendisinin başkanlık ettiği bir önceki hükümet dönemi de dâhil olmak üzere, vatandaşlar arasında "ayrımcılık" yapıldığının kabulü anlamına gelmektedir. Bu çalışma hemşehrilik-kollamacılık ilişkisini formel örgütler çerçevesinde ele alırken, "Başbakan tarafından 'ayrımcılık' gibi güçlü bir olumsuz ifadeyle tanımlanan ilişki kurma biçiminin evrensel olarak olumsuz olup olmadığı;" "bunca yaygın kullanılan bir ilişki kurma biçiminin devrinin toplumun/siyasetin organizasyonunda başka değişiklikler yapılmaksızın bir anda bitirilmesinin mümkün olup olmadığı;" "eğer mümkün değilse, 'adam'la iş görmenin sonuçlarının neler olabileceği" sorularına yanıt vermeye çalışacaktır.

Yukarıda sunulan soruların formüle edilmiş biçiminden de anlaşılacağı gibi, bu çalışmanın argümanları, kollamacılığın evrensel ve mutlak olarak olumsuz olmadığı, toplumsal kültür içinde sürekli yeniden üretilmesi ve toplumsal örgütlenmede önemli yer tutması nedeniyle bir devrin, toplumun organizasyonunda başka değişiklikler yapılmaksızın bir anda kapatılmasına ilişkin ifadelerin sadece siyasî retorik olarak anlamlı olabileceği ve "adam"la iş

görmenin demokrasinin işleyişi çerçevesinden bakıldığında hem siyasal hem de sivil toplum bağlamında olumsuz sonuçları olduğudur.

Yukarıda belirtilen ve çalışmaya yön veren sorular çerçevesinde ilk olarak, kollamacılık olgusunu tanımlayan ve bu çalışma bağlamında anlamlı olan kavramlar sunulacak, daha sonra kollamacılık olgusu, hemşehrilik örgütleri, siyasal partiler ve bürokratik örgütler bağlamında tartışılacaktır.

Kavram Olarak Kollamacılık

Kollamacılık kavramının toplumsal-kültürel dildeki karşılığı olan “adamı olmak” ifadesi, kendiliğinden çift taraflı ve karşılıklılığa dayalı bir ilişki ile bu ilişkinin iki tarafında bulunan kişilerin konumlarını ifade eder. Bir başka anlatımla "adamı olmak," hem kişinin kendisinin yerine davranacak ve onun "çıkar"larını gözetecek birisi ile ilişki kurabiliyor olması (kollanan), hem de kişinin bulunduğu konumu kendisiyle ilişkisi olanlar yararına ve onların “çıkarları”na uygun olarak kullanması (kollayan) anlamlarına karşılık gelir.³ Bu yönüyle "adamı olmak," toplumsal eylemin faili olan öznelere ilgilendirir. Bununla birlikte, "adamı olmak" veya kollamacılık sadece tekil toplumsal özne olan bireyi değil, kollayan-kollanan ilişkisindeki tarafları ve onlarla bu bağlamda toplumsal ilişki içinde olan kişileri ilgilendirir. Bir başka ifadeyle "adamı olmak," toplumun genelinin değil, toplumsal bir ilişki ağı ile bir birlerine bağlanabilen gruba dâhil olan kişilerin çıkarlarının korunup kollanmasıdır. Yani tümelin değil, tikelin çıkarlarının gözetilip korunmasıdır. Bununla birlikte, kollanan ve kollayan arasındaki ilişki dikeydir. Yani bu ilişki, hiyerarşik ve asimetriktir. Dolayısıyla, kollayan ve kollananın, kollamacılık eylemi içinde değiş-tokuş ettikleri "çıkar"larının etkisi eşit değildir. Bu hiyerarşide kollayan kollananın üzerindedir ve dolayısıyla kayırmacılıkla elde ettiği "şey" daha fazladır. Kollayanın elde ettiği şeylerden en önemlileri eşitsiz ilişki içindeki konumun devamı ve bu ilişkiler sayesinde elde ettiği prestij ve iktidardır. Kollananın elde ettiği şey ise kollanma isteğini ortaya çıkaran anlık veya dönemsel ihtiyaçların karşılanmasıdır.

"Adamı olmak" ifadesinin sosyal bilimlerdeki kavramsal karşılığı patronaj, patron-müşteri, kliyalizmdir. Patronaj ilişkisi modern-öncesi toplumların mutad ilişkilerindedir. Klasik patronaj ilişkisinde para, mülk ve prestij sahibi olan toprak sahipleri, kendi sorumlulukları altındaki mülksüzlere

³Burada “çıkar” sözcüğü, “adamı olmak”ın betimleyicisi olarak kullanılmakla birlikte, doğrudan ve tamamen maddi beklentileri veya kar-zarar hesaplarının yapıldığı ve dolayısıyla iktisadî rasyonellik taşıyan bir olguyu ifade etmekten ziyade, “kişisel/toplumsal yarar-beklenti”yi ifade etmektedir.

veya himaye ettikleri sanatçı, zanaatkâr veya diğer meslek sahiplerine yaşamlarını devam ettirip hünelerlerini gösterebilecekleri olanakları sağlarlar, karşılığında da prestijlerini devam ettirirlerdi.⁴ Tarım toplumlarında patronaj ilişkisinin kurulmasının zeminini gelenekler, dinsel normlar veya töreler sağlardı. Karşılıklılığa dayalı, ama eşitsiz olan bu yakın veya yüz yüze ilişki patronaj kavramının kaynağıdır.

Patronaj ilişkisi feodal/geleneksel/sanayi-öncesi toplumlarda doğmuş ve bu toplumların olağan ilişkisi olmakla birlikte, kapitalist/modern/sanayi toplumlarında da karşılaşılan bir olgudur.⁵ Max Weber'in kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, geleneksel toplumlarda patronaj ilişkisinin meşruiyetinin kaynağı töreler, gelenekler veya dinî kurallardan esinlenen normlardır. Modern toplum yapısında meşruiyetin kaynağı hukuktur ve hukuk kuralları içinde patronaja yer yoktur. Ancak bu tür ilişkinin kaynağının modern-öncesi toplumlar olması ve modern toplumların gelişiminin düz ve evrimsel bir çizgide ilerler şekilde kavramlaştırılmış olması nedeniyle, bu olgu modern toplumda gözlemlendiğinde uzun bir süre boyunca modern-öncesi toplumsal ilişkilerin kalıntısı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilim alanlarında, patronaj veya kliyentalist ilişkilerinin modern-öncesine ve belirli bölge veya toplumlara özgü olduğu yolundaki fikirler uzunca bir süreden beri sorgulanıyor olsa da, genel anlayış içinde patronajın az gelişmişlikle ve belirli bölgelere özgü olmayla ilişkisi halâ koparılmamıştır. Ancak kollamacılık veya patronaj, modern toplumların hukuk düzeninin ve vatandaşlık hukukunun "yasalar önünde herkes eşittir" ilkesiyle ters düşer, çünkü kliyentalizm veya patronaj, modern toplumlarda meşruiyetin kaynağı olan rasyonel hukuk kurallarının kişilere göre eğilip bükülmesine ve kuralların farklı kişilere farklı şekilde uygulanmasına dayanır. Modern toplumlarda gözlemlendiğinde formel kurallardan ziyade, enformel normlara dayanan bir ilişki olması nedeniyle patronaj, geçiş dönemi olgusu olarak görülmüş ve zamanla ortadan kalkacağı varsayılmıştır. Bununla birlikte, gelişkin modern toplumlarda kliyentalizmin hiç bir koşulda bulunmadığını ileri sürmek veya hiç olmamasını beklemek imkansızdır; çünkü belirli koşullarda sadık ve yakın olanın tercih edilip kollanması, liyakat ve yasal-ussallıktan daha önemli olabilmektedir. Örneğin, siyaseten önemli konularda bulunan kişilerin danışmanlarını sadece

⁴Klasik ve geçiş dönemi patronaj ilişkilerinin Türkiye'deki işleyişleri için bkz. Kıray, 1998 ve 1999.

⁵Toplum kavramlaştırmaları teorik arka plana göre değişmektedir. Bu çalışma toplum kavramlaştırmalarının her hangi birisine dayanmadığı için üçlü olarak kullanıldı. Bundan böyle, modernleşme teorik arka plandan hareket edilmemesine rağmen, iletişimde kolaylık sağlamak amacıyla modern öncesi ve modern kavramları kullanılacaktır.

liyakat temelinde seçmesini beklememek gerekir. Onlar için liyakat kriterlerine göre en yetkin kişilerle çalışmak kadar sadakat de önemlidir ve sadakat ve liyakat özelliklerinin karışımı ideal olacaktır. Benzer şekilde, bir bilimsel çalışma bağlamında yardımcıları seçilirken, en iyi olandan ziyade, yeterince iyi ve kendini o çalışmaya hasretmiş olanın kollanarak seçilmesi çalışmanın rasyonalitesine aykırı değildir. Ancak, böylesi ve diğer bağlamlarda çağdaş toplumlarda görülen hukuk dışılık yaygın olsa bile, patronaj veya kollamacılığın geçmişten gelen ilişkilerin bir devamı veya kalıntısı olduğunun göstergesi değildir.

Ayrıca, modern toplumlarda bulgularan patronaj ilişkileri veya kliyalizm modern-öncesi toplumlardaki patronaj ilişkilerinin aynısı değildir. Bu nedenle, modern toplumlarda gözlemlenen ilişkiler daha çok patron-müşteri ilişkisi veya müşteriyi merkeze alarak kliyalizm olarak adlandırılır. Kayırmacılık ve kollamacılık ilişkilerinin sosyoloji ve siyaset bilim alanlarında çalışılması gereken bir konu haline getiren önemli bir özelliği, kollamacılığın devletin sahip olduğu kaynakların dağıtımına yönelmesidir. Bu bağlamda kliyalizm siyasetle ilişkili patronlarla, onlarla kişisel olarak bağ kurmuş olan müşterileri arasında karmaşık ilişkileri tanımlar (Güneş-Ayata, 1990; Eisenstadt ve Roniger, 1981; Özbudun, 1981). Kimi durumlarda patronun kendisi kollamayı mensubu olduğu parti adına ve onun aracılığıyla yapar. Bu durumda patron aracıdır. Bu tür kollamacı ilişkileri tanımlamak için, partiye bağlı patronaj kavramı kullanılmaktadır. Bu tür patronaj ilişkisinin ortaya çıkması için siyasî sistemin ve toplumsal yapının buna zemin hazırlayıcı, yani siyasî araçların etkin olabildiği bir işleyişin ve buna ihtiyaç doğuran bir toplumsal talebin olması gerekir (Scott, 1989 aktaran Schüler, 1998: 106, Schüler, 1998: 100-10, Güneş-Ayata, 1994). Siyasî bağlamda gelişen patronaj ilişkilerinde patronlar, klasik patronaj ilişkisinde oldukları gibi bağımsız değildirler. Aksine, bağımlı oldukları ilişkiler vardır ve bu ilişkilerin sınırları içinde hareket ederler. Kısacası siyasî patronlar, yerel, ulusal veya global toplum veya siyaset arasında aracıdırlar.

"Bir adamın var mı?" sorusu veya "adamın olacak" gibi ifadeler, Türkiye'de "adamı olmadan," sadece bireysel olarak ve liyakate dayanarak neredeyse hiç bir şeyin başırlamayacağına dair olan kanaatin göstergesidir. Kanaatin kendisi bir toplumsal mit olabilir veya bir toplumsal gerçekliğe karşılık gelebilir. Ancak bu ifadelerin kullanımlarındaki sıklık ve yaygınlık, söz konusu kanaatin geniş kitlelerce paylaşılmakta olduğunu ve çoğu kişinin toplumsal gerçeklik algısına etki ettiğini gösterir. Toplumsal gerçekliğe bire bir karşılık gelse de gelmese de "adamı olma"dan başarılı olunamayacağı yönündeki kanaat, kişilerin dayanıp güvenebileceği ve seferber edebileceği ilişkileri olmadan bireysel olarak başarılı olamayacağı gerekçesiyle, kollamacılığa zemin hazırlayacak ilişkilere girme ve canlı tutma çabasının

gösterilmesi, her hangi bir sorunu çözerken adalet ahlakı çerçevesinde kuralları uygulamak yerine, ilk olarak bu tür ilişkilerin seferber edilmeye çalışılması veya olağan durumlarda bile ekstra "kuvvet" olarak bu tür ilişkilerin yedeklenmesi gibi önlemlerin alınmasına neden olmaktadır. Bu kanaatin sürekliliğinin kaynağı genel olarak düşünüldüğünde, "adamı olmak" olgusunun Robert K. Merton'ın deyişiyle (1968) "kendi kendini doğrulayan kehanet" olabileceği gibi, belirli tarihsel-toplumsal koşulların ortaya çıkarttığı bir ilişki kurma biçimi veya her ikisinin karışımına karşılık geliyor olabileceği söylenebilir.⁶ Nedeni ne olursa olsun, böylesi bir genel kanaat, dünyanın/toplumun nasıl bir yer olduğu hakkındaki toplumsal ve kişisel tahayyüllerin biçimlenmesine önemli etkiler yaparak, kişilerin eylemlerindeki yönelimlerini ve davranışlarını etkilemektedir. Dolayısıyla, "adamı olmak" algısı kişilerin formel örgütlenmeler içindeki ve/veya bu tür örgütlerle ilişkilerindeki yaklaşımlarında ve eylemlerinde belirleyici olmaktadır. Bu yönüyle kayırmacılık, toplumun sosyo-kültürel, -ekonomik ve -politik alanlarını ve bunlara ilişkin tahayyülleri ve gerçeklikleri ilgilendirir.

"Adamın olacak" ifadesinin sosyolojik terminolojideki karşılığı, toplumsal sermayedir. Burada toplumsal sermaye, "bireyin veya bir grubun karşılıklı tanışıklık ve tanıma ilişkisine dayalı, az çok kişiselleşmiş ve sürekliliği olan ilişki ağlarına sahip olmasıyla elde ettiği gerçek veya potansiyel toplumsal kaynakların bütünü" (Bourdieu, 1986: 248) olarak anlaşılmaktadır.⁷ Pierre Bourdieu'ya göre (1986: 249) toplumsal sermaye, kolektif olarak sahip olunan bir sermaye türüdür, çünkü ilişkiler içinde biriktirilir ve kolektifin (aile, okul, siyasî parti gibi) ortak adı, kolektifin kredisidir. "Adamı olma" hakkındaki kanaatin ifade ettiği olgu, toplumsal sermayenin diğer sermaye formlarından daha geçerli olduğu; yani kollamacılığa konu olabilecek toplumsal sermayenin, hangi ana tema üzerinden biriktirilmiş olursa olsun, gerekli olduğudur.⁸ Ayrıca, böylesi bir kanaatin yaygınlığı, bir yandan kollamacılık olgusunun da yaygınlığının, öte yandan kollamacılığın kişilerin kültürel sermayelerinin bir parçası olduğunun göstergeleridir.

⁶Konunun bir tartışması için bkz. Roniger, 1994.

⁷Sosyal bilimlerde toplumsal sermaye kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır, ancak çok çeşitli şekillerde anlaşılmaktadır. Diğer kullanımlar için bkz. Putnam, 2000; Portes, 1998; ve Flora, 1998.

⁸Bourdieu'ya göre (1986), iktisadî, kültürel, toplumsal ve simgesel sermaye türlerinin hepsi ayrı ayrı biriktirilir, ama birbirlerine dönüştürülebilir.

Hemşehricilik ve Hemşehrilik Örgütleri

Sosyo-kültürel anlamlar ve ilişkiler dünyasında “adamı olma”ya aracılık eden bağların teması akrabalıktan mezheptaşlığa veya tarikatdaşlığa, kirvelikten okul/asker arkadaşlığına, mahalle arkadaşlığından meslektaşlığa kadar çok çeşitlilik gösterir. Hemşehrilik bu temalardan sadece birisidir. Buna karşın, toplumsal bağ/ilişki kurmaya aracılık eden diğer temalara göre, kimin hemşehri olup olmadığının belirlenmesinde yorumlamaya kalan alanın daha açık ve kurgusal hemşehrilik tanımlamanın daha esnek sınırları olması nedenleriyle hemşehrilik temasının, kollamacılığa aracılık eden diğer temalara göre daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. Kapsayıcılığına karşın, tek başına kullanıldığında hemşehrilik, diğer kimi temalara göre kollamacılık için daha zayıf bir bağ kurma aracıdır, çünkü kuvvetliden zayıfa doğru genişleyen güven halkasında hemşehri, aile üyeleri, akraba ve arkadaştan sonra gelir (Dubetsky, 1976).

Bu çalışma, “adamı olmak” olgusunu formel örgütler/örgütlenmeler çerçevesinde ve hemşehrilik ilişkileri bağlamında üç ana düzlemde ele almaktadır. Bu düzlemler sırasıyla hemşehrilik dernekleri, siyasî partiler ve bürokratik örgütler olacaktır. Ele alacağım üç ana düzlemi seçmemin nedeni, modern toplumların analizinde yaygın olarak kullanılan ve yine modern toplumların yapılanmasında etkili olan toplumu kamusal ve özel alan olarak; kamusal alanı da sivil ve siyasî toplum şeklinde ikiye ayıran çerçevedir. Her ne kadar bunlar gerek felsefi ayrımlar olarak, gerekse bu ayrımlardan doğru kurgulanan toplumsal düzen kurma pratiklerinin sonuçları bakımından sıkça sorgulanmış ve eleştirilmiş olsa da, hem kamusal alanın sivil ve siyasal toplum şeklinde kavramlaştırılıp, analizi bu ayrıma dayandırma veya bunların bir birleriyle olan bağlarına odaklanmak da kabul görmektedir, hem de gerek kayırmacılık gerekse hemşehrilik ilişkilerinin toplumsal ve siyasal konumlanışlarını anlamlandırmak ve ayrıştırmak bakımından yararlıdır. Örneğin, sivil-siyasal toplum ayrımına atfen belirtmek gerekirse, hemşehrilik örgütlenmeleri (dernek veya vakıf) sivil toplumda, siyasî partiler ise sivil ve siyasal toplumun kesişiminde yer alan örgütlenmelerdir. Bunlara karşın, bürokratik örgütler, hükümet ve devletin uzantıları olmalarıyla siyasal alana ait örgütlerdir. Dolayısıyla, kamusal alanın başka başka yerlerinde konuşlanan örgütlenmeler içinde gelişen kollamacılığa dayalı ilişkilerin ve kollamacılık davranışının kendisinin oluşum, gelişim ve sonuçlarının birbirlerinden oldukça farklı olduğunu kestirmek zor değildir. Bu nedenle, aşağıda kollamacılık sivil-siyasal toplum ayrımı üzerinden üç ayrı düzlem ve üç ayrı örgüt türü üzerinden değerlendirilmektedir.

Hemşehrilik Örgütlerinde Kollamacılık

Hemşehrilik ilişkileri ve örgütlerinin (dernek veya vakıf) modern toplumun genel organizasyonu içinde oynadığı role kimi olumsuzluklar atfetmek söz konusu olmakla birlikte, bunların işleyişini doğrudan kollamacılıkla ilişkilendirmek en yaygın yaklaşım değildir. Daha olağan olan, hemşehrilik kentleşme, kentsel kimlikler ve kentsel cemaatler ve dayanışma bağlamında ele almaktır. Kollamacılık-formel örgütler bağlantısına hemşehrilik örgütlerini dâhil edilmesinin nedeni, genel olarak hemşehrilik örgütlerinin işleyişinin kollamacılık ilişkisinin genel işleyiş mantığına, aşağıda açıklanacağı gibi, paralel ve onunla uyum içinde olması, ve genellikle kliyentalizmle iç içe geçmesidir.

Yaygın olan yaklaşım ve anlayışa göre, hemşehrilik ilişkisinin kurulmasının, memleketten uzakta olmakla yakından ilişkisi vardır; çünkü memlekette herkes herkesin hemşehrisidir. Bu nedenle hemşehrilik, memleketteyken insanlar arasındaki ilişkileri betimleyici bir özellik değildir. Dolayısıyla, insanların birbirleriyle yakınlıklarını tanımlamalarına aracılık eden akraba, arkadaş gibi başka bağlar betimleyici olarak kullanılır (Dubetsky, 1976; Kurtoğlu, 2003). Ancak özellikle göç alan yerleşim yerlerinde o yere ilişkin dernekler de (Ankara'da Ankaralılar derneği gibi) kurulmaktadır. Bu hemşehrilik olgusunun ve örgütlerinin, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini betimlemeleri bağlamının ötesine geçtiğini ve hemşehrilik kimlik ve ilişkilerinin başka bakış açılarıyla da değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Hemşehrilik ilişki ve kimliklerinin betimleyicisi memleketir ve memleketin coğrafi/fizikî bir mekânı vardır. Her türlü kimliğin bir mekânı olduğu ileri sürülebilir, ancak hemşehrilik kimliği, iş yeri, okul, mahalle, kültürel milliyetçiliğe dayalı ulus/ulusçuluk gibi ilişki ve kimliklere benzer şekilde fiziksel mekâna açık referansla kurulmuş bir kimliktir. John A. Agnew'a göre (1987: 26-28) "yer" in (*place*), mikro-sosyolojik ilişkilerin kurulup devam ettirildiği bir mahali (*locale*), makro-sosyolojik ve –ekonomik süreçler tarafından belirlenen bir fiziksel mekânı (*locality*) ve bu yere ilişkin "his" unsurları vardır. Yani yer, toplumsal ilişkilerin şekillenip kurulduğu ve insanların buraya ilişkin kimlikler geliştirdiği fiziksel mekândır. Gündelik hayat pratikleri bu üç unsurun yapıştırıcısıdır. Eğer birden fazla yer arasında karşılıklı bağlantı var ise bir bölgeden bahsedilir ve yere ilişkin his fiziksel mekâna yansıtıldığında bölgecilik ortaya çıkar, ancak o yere ilişkin his, fiziksel mekânın ölçeğiyle sınırlı olmak zorunda değildir.

Agnew'un yukarıda kısaca bahsedilen tanımlamasından da anlaşılacağı gibi, bir yerin ne kendisi, ne de o yere ilişkin kimlikler tamamen ve sadece o yerin kendi mikro sosyolojisiyle ilişkilidir. Yer, her zaman makro süreçlerden

etkilenir ve bunlar tarafından belirlenir. O halde, ne memleket kurgusunu, ne hemşehrilik kimlik ve dayanışmasını, ne de hemşehrilığe dayalı örgütleri, toplumun genel yapılanma süreçlerinin dışında ve özgül yapılar olarak değerlendirmek mümkündür.

Hemşehrilik örgütlerinin kollamacılığa paralel işleyişine ve buna etki eden makro süreçlere geçmeden önce, kavram olarak hemşehrilığe değinmek faydalı olacaktır, çünkü toplumsal bir olgu olarak hemşehrilığe ilişkin değerlendirmeler de az çok patronajla aynı kaderi paylaşır: Üçüncü dünyaya özgü ve modern-öncesi toplumun kalıntısıdır. Oysa ki doğal olan, toplumsal ilişkilerin gelişip serpildiği ve dönüştüğü yerle ilişkili insanların, burayla düşünsel ilişki kurmasıdır. Ancak bu düşünsel ilişkinin çerçevesinin belirleyicisi makro süreçlerdir. Bu nedenle, devlet yapılanmasını, devletin egemenliği altındaki toprakları ve insanları yönetme amacıyla kurduğu idarî ayrımlar ve kayıt tutma sistemini, kişilerin memlekete ilişkin kurguladıkları kimliklerinin ana çerçevesi olarak değerlendirmek gerekir.

Hemşehrilik, aynı coğrafi alana ait olma temelinde kurulan toplumsal bir ilişkiyi tanımlar. Böylesi bir toplumsal ilişki, gerçek veya kurgusal olabilir. Gerçek olduğunda hemşehrilik, aynı köy, kasaba, şehir, il veya bölgede köklenmiş, buraları yurt/memleket edinmiş insanları tanımlar (Kurtoğlu, 2003: 146-52). Kurgusal olduğunda hemşehrilik ilişkisi, genellikle üzerinden hemşehrilik ilişkisinin tanımlandığı coğrafyada kök salmış olmak yerine, coğrafi olarak orayla veya orada kök salmış olan kişi ya da kişilerle ilişkide olmakla kurulur.

Hemşehrilik ayrıca, memleket kurgusuna dayalı bir kimliğe dayanır. Memlekete ilişkin kimlik, simgesel veya fiilî olabilir. Sadece simgesel olduğunda kişiler, memlekete dayalı toplumsal ilişkiler ve pratiklere girmeden memleketleriyle düşünsel ve duygusal bağ kurup kendilerini oralı olarak tanımlarlar. Bununla birlikte, memlekete veya bir coğrafyaya ilişkin kimliğin sadece simgesel düzeyde kurulup devam ettirilebilmesi, diğer kişi, kurum veya örgütlerin memleket kimliğini fiilî düzeyde devam ettirmesine bağlıdır. Tüm kimlikler gibi, hemşehrilik kimliği de hiç bir zaman sadece fiilî değildir, ancak fiilî hemşehrilik kimliğinden bahsedildiğinde kişinin ortak hemşehrilik kurgusu üzerinden toplumsal ilişkiler kurup devam ettirdiği ve hemşehrilığın toplumsal ve/veya siyasal pratikler içinde yer aldığı durumlar ifade edilmektedir. Fiilî durumda kişinin ve grubun hemşehrilığe dayalı kimliği, hemşehrilik çerçevesinde yapılan pratikler içinde şekillenip dönüşmektedir.

Aynılık üzerinden biraraya gelen topluluğu tanımladığında hemşehrilik muhayyel ve/veya gerçek olabilir. Bu durumda hemşehrilik, bir coğrafi yere atıfla aynılığın tanımlandığı ve bu tanım üzerinden kurulan cemaatsel bir topluluğu tanımlar. Böylesi bir topluluk her zaman Benedict Anderson'ın

deyimiyle (1991), muhayyeldir, çünkü atıfta bulunulan coğrafyayla ilişkisi olan herkesin bir birleriyle yüz yüze ilişkilerinin olması olasılığı yoktur. Muhayyel cemaatin gerçek cemaate dönüştüğü toplumsal ilişki mekânlarından birisi, hemşehrilik örgütleridir.

Hemşehrilik örgütleri (dernek veya vakıf), diğer sivil toplum örgütlerinden hukukî olarak farklı değildir. Diğer örgütler gibi, hemşehrilik örgütlerinin kurulmalarına olanak sağlayan yasal çerçeve, Dernekler Kanunu veya Vakıflar Kanunu'dur. Verili hukukî çerçeve içerisinde hemşehrilik örgütleri genellikle memlekete ilişkin kültürü yaşatma ve/veya hemşehrililerarası sosyal yardımlaşma ve dayanışma amaçlarıyla kurulurlar. Kültürü yaşatmak genellikle kurucu ve aktif üyelerin birincil niyetleri olması ve yasal çerçevede hemşehri örgütlerinin isimlendirilmesine aracılık etmesinin ötesine pek geçmez. Özellikle memleketten uzaktayken yaşatılmaya çalışılan kültür, kavramın dar tanımına denk düşer ve kimi yemekler, memleketle özdeşleştiği düşünülen bir kaç el sanatı ve folklorik danslarla sınırlı kalır. Daha önemlisi kültürü yaşatmak için yapılan faaliyetler, memleketin kültürünü yaşatmaktan çok, hemşehrilik örgütlerinin diğer amacı olan sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın kurulmasına veya devam ettirilmesine zemin hazırlar ve fiilî hemşehrilik kültür ve kimliğinin yeniden üretilmesine aracılık eder.

Genel olarak belirtmek gerekirse, sosyal yardımlaşma ve dayanışma kapsamında yapılan çalışmalar mutad "hayır işleri"ne denk düşer. Her toplumda muhtaç durumda olanlara ve yakınlarla yardım etmeyi teşvik eden kültürel kodlar ve normlar vardır. Hemşehrilik örgütlerinin yardımlaşma ve dayanışmaya ilişkin amaçları, bu kültürel kodlara dayanır. Bu tür hayır işlerinde amaçları, ihtiyacı olan hemşehriye "karşılıksız" maddi olarak veya hizmetlere ulaşmada yardım etmedir. Amaç, kimi zaman da memleketin kalkınmasına aracılık edecek yatırımlara doğrudan veya dolaylı olarak katılmaktır. Dernekler veya Vakıflar Kanunu sınırları içinde tanımlanan hemşehri örgütlerinin amaçları, genel olarak toplumun gelişim ve bölüşümündeki eşitsizliklerin bir yansımasıdır. Diğer bir ifadeyle, toplum bütünü kapsamındaki eşitsizliklerin varlığı ve bu eşitsizlikleri ortadan kaldıracak mekanizmaların yeterince gelişmemiş olması, bu tür örgütlerin kurulmasının ve/veya yaygınlığının ana nedenlerinden birisidir. Söz konusu eşitsizlik, iktisadî kalkınmanın bölgeler arasında eşitsiz dağılmasından, iş ve işçi bulma kurumunun etkin ve etkili olarak çalışmamasına kadar çok çeşitlidir. Burada çizilen tablo, daha çok devlet kaynaklarının yetersiz, bölüşümün de eşitsiz olduğu Üçüncü Dünya ülkelerini tanımlar görünse de, bu tablonun ortaya çıkmasına aracılık eden süreçler, bir toplumun dünya ekonomisi içindeki yeri kadar, o toplumda uygulanan iktisadî ve idarî siyasalarla da ilgilidir. Bölüşümdeki eşitsizlikler ve refah mekanizmalarındaki yetersizlikler bunlara yol açan siyasaları takip eden her ülkede değişik derecelerde de olsa

görülebilir. Özellikle devlet girişimciliğini sınırlandıran, para politikalarına öncelik veren ve sorunların toplumsal olarak değil, birey üzerinden ve piyasa koşulları içinde çözülmesi gerektiği fikirlerine dayanan yeni liberal iktisadî ve sosyal siyasalar da bu tablonun ortaya çıkmasına veya güçlenmesine aracılık etmektedir.⁹

Hemşehri örgütlerinin yaygınlığının diğer bir nedeni, sivil toplum örgütlerini yakın zamana kadar bir güvenlik konusu olarak sınıflandıran hukukî yapıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, sivil toplumdaki örgütlenmeyi emniyet teşkilatının bünyesine alarak bir güvenlik sorunu olarak kavramlaştıran hukukî düzenlemelerin çerçevesi yatay ilişkilere dayalı ve evrensel çıkarların temelinde bir araya gelmeyi amaçlayan örgütlerden çok, tikel çıkarlar temelinde gelişen dikey ilişkilere dayalı hemşehrilik ve benzeri örgütlenmeleri teşvik eder niteliktedir. Bunun siyasal toplumdaki karşılığı, toplumsal çeşitliliğe kapalılık ve toleranssızlıktır.¹⁰ 2004 yılında çıkarılan 5253 Sayılı Dernekler Kanunu'yla derneklerin kuruluşu ve denetlenmesi valiliklere geçmiş olsa da dernek kapatma davalarının halâ açılıyor olması, güvensizlik ve toleranssızlığın devam ettiğinin bir göstergesidir.

Verili yasal çerçeve içinde, hemşehri örgütleri sosyal yardımlaşma ve dayanışma amaçlarıyla, yani bir anlamda hayır işleri yapmak amacıyla kurulurlar. Geleneksel olarak hayır işleri kapsamında ihtiyacı olana verilen yardım, kime ne kadar yardım edileceğinin belirlenmesiyle yoluyla sınırlandırılır. Yani hayır işlerinde "ayrımcılık" vardır, ancak buradaki "ayrımcılığın" temeli, bir toplumsal kategoriye (dinî kültürel, cinsiyet gibi) mensup olanlara yöneltilmiş önyargıdan çok, sınırları belli olan kişisel kaynağın ne kadarının kime verileceği belirlenirken yapılan sıralamada bazı kategorileri dışarda tutmak veya onlara öncelik vermemek yoluyla. Dolayısıyla yardımın nasıl ve kime yapıldığı, toplumdaki iktidar ilişkilerinin nasıl yapılandığı ve güçlü ve güçsüzün nasıl kavramlaştırıldığıyla yakından ilişkilidir ve bunlar tarafından sınırlandırılmıştır. Bir başka ifadeyle, öncelik verilmemek nedeniyle sistematik olarak dışarıda kalanlar, dolaylı olarak olarak "ayrımcılık"a uğrarlar (Singer, 2002: 151-98). Benzer şekilde hem hemşehrilik örgütleri bağlamında geliştirilen dayanışma, hem de bu yolla biriktirilen toplumsal sermaye dışlayıcıdır, ancak hemşehrilerarası hayırseverlikde de dışlayıcılığın ana kaynağı, kendinden olmayana yöneltilmiş önyargıdan ziyade, eşitsizliklerin bulunduğu toplumda topluluk olarak kuvvetli olabilmek için geliştirilen dışa kapanma ve "biz"den olanı kollamaktır.

⁹İktisat politikaları, sosyal politikalar ve hayır severlik ilişkisinin bir anlatımı için bkz. Karatepe, 2011.

¹⁰Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Schüler, 1998: 99-119; TETTV, 1998: 3-23.

Bu noktada hemşehrilik örgütleri, hem geleneksel hayır kurumlarından, hem de diğer yardım örgütlerden ayrılır.¹¹ Hemşehrilik örgütlerinin hem geleneksel, hem de mutad hayır kurumlarından ayrıldıkları en önemli nokta yapılan yardımın benzer (hemşehriden) olandan benzer olana (hemşehriye) gitmesidir. Yani, hemşehri örgütlerini diğer hayır örgütlerinden ayıran bir özellik, kollayanın da kollananın da gerçek veya kurgusal/sanal hemşehrilerden oluşmasıdır. Ayrıca, geleneksel hayır kurumlarında yapılan yardımlar aynı yardımlarla sınırlıdır. Oysa hemşehri dayanışmasında hemşehri kollanırken yapılan yardım, aynı olduğu kadar hizmet sunma ve aracılık etme formunu da alır. Bu yönüyle hemşehrilik örgütleri, modern toplumlardaki hayır kurumlarıyla benzerlik gösterir. Hemşehrilik örgütlerindeki hayır işlerinin amacı, iktisadî veya kültürel eşitsizliklerin toptan ortadan kaldırılması değil, hemşehrilerin görelî veya mutlak yoksunluk durumlarının değiştirilmesine destek olmak, aracılık etmektir. Bu bakımdan da hem geleneksel hem de modern hayır kurumlarıyla benzerlik gösterir. Hemşehrilik örgütleri, belirli meslek ya da sınıfın çıkarlarını değil, hangi sınıf veya meslekten olursa olsun aynı memleketlilerarası bir dayanışmayı ve yardımlaşmayı öngörür ve teşvik eder. Dolayısıyla, yapılan yardım ve girilen dayanışma, sınıfsal ve mesleki örgütlenmeler içindeki gibi yatay değil, dikey ilişkilere dayanır. Bununla birlikte, sınıfsal örgütlerin daima yatay, hemşehri örgütlerinin de daima dikey ilişkilere dayandığını; yani bu ayrımın mutlak olduğunu iddia etmek zordur, çünkü sadece aynı mesleğe veya sınıfa mensup hemşehrilere ilişkin örgütler bulmak mümkün olduğu gibi, sendikalar gibi sınıf temelli ve yatay örgüt olarak kabul edilen kimi örgütlerin özellikle yereldeki şubelerinde dikey ilişkiler bulmak mümkündür.

Hemşehrilik örgütlerinde aktif rol oynayanlar, diğer hemşehrilerinden geniş toplumla bağ kurabilme kapasiteleri bakımından farklıdır. Yine bu bakımdan hemşehrilik örgütleri, diğer hayır kurumlarıyla benzerlik gösterir. Aynı nedenle hemşehrilik örgütleri, hemşehrilerine aynı olmayan yardımlarda da bulunabilir. Ayrıca, liderlik yarışlarının da mekânı olan örgütlerin hemşehrilerine aynı olmayan yardımları yapabilmeleri, yarışmada geri kalmamaları bakımından önemlidir. Amy Singer'a göre (2002: 6), geleneksel hayır işlerinin (kollamak) en önemli sonuçlarından birisi egemenliğin onanması ve himaye edene duyulan (kollananın duyduğu) sadakattir. Hemşehri örgütleriyle bağlantılı ama yüz yüze ilişkiler aracılığıyla kişiden kişiye yaptıkları hayır işlerinde de benzer sonuçların ortaya çıkması beklenir. Burada hayır işi olarak kavramlaştırılmış olan hemşehri dayanışması ihtiyacını ortaya çıkartan olgu iktisadî veya kültürel toplumsal eşitsizlikler nedeniyle iş

¹¹Geleneksel hayır kurumlarının işleyişi için bkz. Singer, 2002.

hayatında ve gündelik hayatta dayanışmaya duyulan ihtiyaçtır. Ancak modern toplum bağlamında bir defa alınan yardım, kollayana süre giden sadakati sağlamayabilir. Sadakatin sürdürülmesi, himaye yoluyla sunulan desteği alan için verilen desteğin anlamlı olmasına ve sürekliliğine bağlıdır (Werbner, 1985).

Yardım ederken, hemşehri olanla olmayanın ayrılması, yardım edenle yardım edilen arasındaki dikey ilişki ve himaye gibi özellikler genel olarak kollamacılıkla paralellik gösterir. Ayrıca, hemşehri örgütlerinin sayısındaki çokluk, siyasî fırsat yapılarındaki sınırların bir sonucu ve liderlik yarışması ve hemşehriyi kollamaya yönelik işlerin yüz yüze ve teke tek ilişkiler aracılığıyla yürüdüğüdür (Kurtoğlu, 2000). Ancak himaye sunmak egemenliğin garantisi değildir, çünkü himayenin sürekli olmasının gerekliliği kadar, kullananların hemşehri örgütlerine bireyci-araçsal yaklaşımlarının yaygınlığı, egemenliği devam ettirmek için sürekli kollamayı zorunlu kılmaktadır.

Her şeye rağmen, hemşehrilik örgütleri ve bunlar içinde gelişen kollamacı ilişkileri basitçe ve tamamen himaye etme ve iktidar kazanma araçlarından birisi olarak anlamlandırmak doğru olmayacaktır, çünkü hemşehrilik aynı zamanda yukarıda bahsedildiği gibi bir kimlik kavramıdır. Dolayısıyla, hemşehrilik tahayyülünde bir coğrafi mekânla kurulmuş olan gururlanma ilişkisi bulunur. Bu ilişki nedeniyle, hemşehriyi veya memleketliyi kollama memleketi ve memleketliyi kalkındırarak, memlekete ilişkin kimlikle ilintili olarak ait olma gururunun artırılması çabasını içinde taşır (Lentz, 1994).

Özetlemek gerekirse hemşehrilik örgütleri iki bakımdan kollamacılıkla ilişkilidir. İlk olarak, hemşehrilik örgütlerinin kendileri hemşehrilere yönelik olarak yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri sürdürmesi nedeniyle dışlayıcıdır. Yani, yardım ederken hemşehriyer kayırılmaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin yaygın olduğu bir toplumda ve hayır işleri bağlamında bu tür bir dışlayıcılık ve kollamacılık, eşitsizliklerin hemşehri cemaati yararına bir ölçüde giderilmesi bakımından olumsuz görülmeyebilir. Bununla birlikte, bu bağlamda gelişen kollamacılığın işleyiş mantığı, siyasal alanda yolsuzluk ve fesatla ilişkilendirilen kollamacılığın işleyiş mantığıyla çok benzerdir. Bu özellik hemşehri örgütlerini, hemşehrilik-kollamacılık ilişkisinin ikinci bağlamına yakınlaştırır: Hemşehrilik örgütleri siyasetin işleyiş biçimi nedeniyle, siyasal toplumla veya siyasî partilerle yakınlaştıkları kadar kollamacılığa da yakınlaşırlar. Bu nedenle hemşehrilik örgütleri, siyasal alanla ve kliyentalist ilişkilerle yakınlaştıkları ve etkileşime girdikleri kadar "hukukun üstünlüğü" ve "yasalar önünde herkes eşittir" ilkeleriyle çelişir ve kişisel olmayan kaynakların eşitsiz dağılımına katkıda bulunur. Aynı nedenle, hemşehri örgütlerinin sivil toplum örgütlerinden beklenen yatay çıkarların siyasal odaklara yansıtılması işlevi görmeleri zorlaşmaktadır. Sivil toplum

örgütlerinin sivil toplumda varoluş biçimleri ve demokrasinin etkin işleyişi arasında ilişki kuran ve toplumsal sermaye kavramını bu bağlamda kullanan literatürde sivil toplum örgütlerinin dikey ilişkilere dayanmasının etkin ve iyi yönetimi azalttığı yönünde bir görüş vardır (Putnam, 2000; Molenaers, 2005). Ancak yukarıda hemşehri örgütlerinin kurulması ve yaygınlığı bağlamında kısaca belirtildiği gibi, sivil toplum örgütlenmelerinin genel çerçevesi makro süreçler ve siyasal toplum tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle esas sorun, sivil toplumda yer alan örgütlerin nasıl örgütlendiğinde değil, siyasal alanın ne dereceye kadar yatay örgütlenmelere ve buradan aktarılacak olan taleplere açık ve çeşitliliğe izin verdiğinde ve bu alanda yeniden üretilen siyasal kültürde düğümленmektedir.

Hemşehri örgütlerinin, siyasal alanla ve bu alandaki kliyentalist ilişkilerle iç içe geçmesi zorunluluğu yoktur. Ancak siyasî fırsat yapılarındaki (Tilly, 2006) sınırlar, üyelerin örgütlerinden beklentilerini de etkilemektedir. Bunun ise hemşehri örgütlerinin siyasal odaklarla araçsal ve pragmatik ilişkiye girmelerini teşvik ettiğini ifade etmek, abartılı bir tesbit olmayacaktır. Genel çerçeve içinde, hemşehri örgütleriyle ilişkide olan hemşehrilerin de bu örgütlerden beklentileri genellikle faydacı ve araçsaldır veya bu yaklaşım diğerlerine üstün gelmektedir. Kısaca açmak gerekirse, aidatını ödeyen veya ödemek niyetinde olan üye, ödediği aidat karşılığında kolektif dayanışmadan çok, kişisel olarak iş ve/veya hizmet beklemektedir. Ancak üyelerin yaklaşımını hemşehrilik bağlarına ve örgütlerine özgü bir olgu olarak değerlendirmekten ziyade, Max Horkheimer'ın (1986) liberal kapitalist toplumda objektif aklın sübjektif akla karşı kazandığı üstünlük şeklinde ifade ettiği akıl tutulması olarak kavramlaştırmak ve makro düzeyde izlenen iktisadî politikalar ve siyasetin işleyişiyle ilişkilendirmek daha gerçekçi olacaktır.

Hemşehricilik ve Siyasal Partiler

Sivil toplumla siyasî toplumun kesişiminde yer alan örgütler olarak siyasî partilerin genel olarak toplum ve siyaset bağlamında önemli işlevleri/rolleri vardır. Bu nedenle, siyasî partilerin nasıl işledikleri, nasıl siyaset yaptıkları ve siyaseti nasıl yaptıkları önemlidir, çünkü içinde buldukları toplumdaki siyasal ve sivil toplum yapılarının sınırları içinde hareket etseler de, bunların yapılaşmasına ve dolayısıyla dönüşümüne ve yeniden üretimine katkıda bulunmaktadırlar.

Siyasî partilerin bir toplumda ne tür işlevler veya roller üstlendikleri konusunda çok genel düzeyde ve basitleştirerek ifade etmek gerekirse Weberyen ve Marksist düşünüş çizgisinden gelen yaklaşımların farklı kavramlaştırmaları vardır. Weber'den esinlenen yaklaşımlar için siyaset kıt kaynaklara ulaşmak için girilen yarışma, siyasî partiler de siyaset sürecinde bireylerin aynı

çıklarlar etrafında bir araya geldikleri örgütlerdir. Siyasî partileri diğer örgütlerden ayıran en önemli özellikleri ise hükûmeti ele geçirme yarışında olmalarıdır.¹² Marks'ın teorisinden esinlenen kimi yazarlar içinse siyaset, egemen toplumsal sınıfların hegemonyasının rızaya dayanarak kültür içinde inşa edilmesi sürecidir. Bu anlayışa göre, egemen sınıf tek başına hegemonik değildir. Bunun yerine egemen sınıf, başka sınıflarla koalisyonlar kurar ve siyasal partiler, medya, eğitim veya din kurumları gibi aygıtların ve organik aydınların sürece katılımıyla, kendi sınıf kültür ve değerlerini toplumun geniş kesimlerinin benimsemesi yoluyla veya rıza inşa ederek hegemonyasını imal eder. Bu anlayışa göre, hegemonik olma süreci aynı zamanda zihniyette ve kültürde dönüşüm yapma süreci ve hegemonyanın sürdürülmesi ise kültür aracılığıyla rızaya dayanarak iktidarın devam ettirilmesidir.

Hemşehricilik, İktidar ve Kliyentalizm

Kudret Emiroğlu (1999: 15) İkinci Meşrutiyet'in ilanını ele aldığı *Anadolu'da Devrim Günleri* eserinde, siyasette memleketçiliğin ve siyaseten yandaş kayırmanın o dönemdeki önemine ve yaygınlığına dikkat çeker. Kaynakların bugün olduğu gibi, memleket merkezli dağılımı ve yandaşların kolanması söz konusudur. Benzer şekilde, konuyla ilgili yazarlar arasında siyasal patronajın Cumhuriyetin her döneminde önemini koruduğu fikri yaygındır, ancak bunun geçmişten bu yana süre gitmesinin nedenleri ve yaygın olduğu dönemler gibi konularda fikir ayrılıkları vardır. Yatay ve/veya dikey örgütlenmelerin patronaj üzerindeki etkileri hakkındaki bir görüşe göre, sınıfa dayalı yatay örgütlenme ve bunun üzerinden geliştirilen siyasal ideolojik yönelim, cemaatsel dikey örgütlenmeyi ve bunun üzerinden tanımlanan ideolojik yönelimi çözer. Bu nedenle örneğin, 1970'lerde siyasî partiler ve toplumsal hareketlerin dâhil olduğu siyasetin sınıfsal bir eksene oturması nedeniyle kliyentalist ilişkiler çözüme durumuna gelmiştir (Özbudun, 1981). Bu çerçevede değerlendirilebilecek bir başka görüşe göre, yatay ve dikey örgütlenme siyasal patronaj üzerinde bir birlerinin zıttı ve birbirlerini yok edici etkiler yaratmayabilir, zira bir arada bulunabilirler. Bu nedenle, örneğin 1970'lerin CHP'si veya 1980'lerin SHP'si oy seferberliğini gerçekleştirebilmiştir (Güneş-Ayata, 1994; Schöler, 1998). Siyasal patronajın hangi dönemlerde daha yaygın olduğu hakkındaki bir görüşe göre, siyasette kliyentalist ilişkiler Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel nedenlerle her zaman varlığını devam ettirmekle birlikte, belirli dönemlerde belirli siyasî partilerin iktidar olma yöntemleri nedeniyle siyasî patronaj veya kliyentalist

¹²Weberyen ve Marksist yaklaşımların genel bir sunumu için bkz. Vergin, 2003.

ilişkiler geçerli olmamışlardır. 1980 sonrasında ANAP, eski siyasetçiler yerine teknokratları tercih etmesi, yurt çapında yatırımlar yapması gibi nedenlerle siyasî patronaj dışında kalmıştır (Heper ve Keyman, 1998). Bir başka görüşe göre, patronaj ve kliyentalizm her dönemde geçerli olmuştur ve iktidar bir partiden başka bir partiye geçerken, siyasetin geliştiği zeminde kliyentalist ilişkiler bir toplumsal katman veya sınıftan bir başkasına geçmekte ve patronaj bir türden başka bir türe kayabilmektedir (Kalaycıoğlu, 2001); bu durum toplumun iktisaden az gelişmiş olmasıyla veya patronajın geleneksel ilişkilerin kalıntısı olmasıyla ilintili değildir (Güneş-Ayata, 1994; Özbudun, 2005). Bu çalışma, en son bahsedilen görüşü temel almaktadır. Buna göre yukarıdaki bölümde hemşehri örgütlerinin yaygınlığı bağlamında da değinilen, izlenen sosyal, siyasal ve iktisadî siyasalara bağlı olarak gelişen makro sosyolojik ve siyasal düzlemlerdeki süreçler ve yapılanmaların belirlediği koşullar nedeniyle, kliyentalizmin siyaset yapma ve iktidara gelmenin belkemiğini oluşturduğu görüşündedir.¹³

Türkiye’de patronaj ve siyasî kliyentalizm üzerine yapılmış olan az sayıda çalışma, Türkiye’de patronaj ilişkilerinin bulgulanması ve gidişatının analizini yapmak kadar, yapısını da ortaya koyma çabasıdadır. Güneş-Ayata (1994), siyasî patronajın dört evresinden bahseder. Tek Parti döneminin başlangıcından çok partili hayatın başladığı 1946’ya kadar merkezi hükümetin modernleş(tir)me amacıyla giriştiği patronaj, ilk evredir. Bu evrede modernleştirme projesini hayata geçirmeye çalışan ve halkla arasına mesafe koyan kurucu CHP’nin elitlerinin girdikleri patronajın muhatapları yerel ileri gelenlerdir. Çok partili hayata geçişle başlayan ikinci evrede DP, kırsal kesimin oylarını seferber etmeyi amaçlayan ve yüz yüze ilişkilere dayanan siyasî patronaj kanallarını kurup seferber etmiştir. 1960’ların ortasından itibaren kırdan kente göçün hacim ve hız kazanmasıyla kentlerde yoğunlaşan nüfusun oylarının seferber edilmesini hedefleyen partiye bağlı patronajın yaygınlaştığı üçüncü evrede patronaj, CHP örneğinde olduğu gibi ideolojik eğilimler ve söylemlerle de bir araya getirilmiştir. 1980’lerden sonraki dönemi içeren dördüncü evrede patronaj, ANAP iktidarı ve siyaset yapma biçimiyle birlikte, yüz yüze ilişkilere dayanan siyasî patronajdan seçim bölgelerine para ve yatırım aktarmaya dayalı siyasal patronaj, baskın patronaj türü olmuştur. Sosyal politika-hayırseverlik ilişkisi bağlamında konuya bakan Çelik’e göre (2010: 153), 1980 sonrasındaki yeni liberal dönemde 1994 seçimleri bir dönüm noktası olmuş ve "muhafazkar hayırseverlik" ekseninde gelişen kliyentalizm,

¹³Türkiye’de patronaj ilişkilerinin yerelde dönüşümünün analizi için bkz. Güneş-Ayata, 1994; Unbehaun, 2005.

AKP'nin yönlendirmesi altında gittikçe derinleşen ve yaygınlaşan bir şekilde sosyal devletin yerini piyasaya bırakmasıyla açılan boşluğu doldurmuştur.

Güneş-Ayata'ya dayanarak yukarıda sunulan siyasî patronaj evrelerine bakıldığında teke tek ve yüz yüze ilişkilere dayanan hemşehrilik bağlarının oy seferber etmeye yönelen her siyasî parti için en önemli patronaj kanallarından birisi olduğu dönemin 1960'lar ve 1970'ler olduğunu kestirmek zor değildir. Bununla birlikte, hemşehrilik bağlarının söz konusu dönemde daha etkin ve etkili olmasının kestirilebileceğini belirtmek, her dönemde sadece bir tür siyasî patronajın kullanıldığını ve başka dönemlerde bu tür siyasî patronajın geçerli olmadığını veya hemşehrilğe dayalı patronajın diğer dönemlerde hiç etkisinin olmadığını ifade etmek değildir. Hemşehrilğe dayalı siyasî patronaj özellikle yerel siyasette, hemşehrilik bağları üzerinden oy seferber edilmesinde etkili olmaya devam etmektedir. Şehirde siyaset bağlamında yapılmış bir çalışma, seçilmiş olan belediye meclis üyelerinin siyasî parti ayrımı olmaksızın büyük çoğunluğunun (%75) seçmenlerle hemşehrilğe dayalı kollamacı ilişkilere girdiği ortaya koymaktadır (Kurtoğlu, 2003; ayrıca bkz. Erder, 1996; Ayata, 1996). Bu araştırma kapsamında belirtmek gerekirse, kimi yerel siyasetçiler, yüz yüze ve teke tek kişisel ilişkiler kurarak hemşehrilik üzerinden siyasî patronaj kanalları oluşturmaktadır. Kimi zaman akrabalık, mahallelilik veya din kardeşliği gibi cemaatsel bağlarla birarada bulunabilen hemşehrilik bağlarına dayalı bu tür siyasî patronaj, genellikle tek başına kullanılmamakta, tamamlayıcı olarak diğer patronaj türleri de söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu araştırmadan yola çıkarak, her siyasî partide, her düzey siyasette ve Türkiye'nin her yerinde hemşehrilğe dayalı kollamacılığın ve siyasî patronajın aynı şekilde geçerli olduğu ileri sürmek mümkün değildir. Ancak Güneş-Ayata ve Shüler'in araştırmaları başta olmak üzere sınırlı sayıda yapılmış diğer çalışmalar, genellikle sağ kanatta yerel alan ve DP çizgisindeki siyasî partilerle özdeş olduğu düşünülen siyasî patronajın, literatürde patronaj ilişkilerinin bulunmasının beklenmesi çerçevesinde atipik sayılabilecek siyasî partilerde (CHP ve SHP) bile önemli bir yer tuttuğunu ve oy toplama kapsamındaki siyasî seferberlik için çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. AKP döneminde gerçekleştirilen sosyal politika dönüşümlerini analiz eden Aziz Çelik (2010), yaratılan sosyo-siyasal ortamın kliyentalizm için elverişli bir ortam sunduğunu göstermektedir. Bu ortamda siyasal kimliğini inanç teması üzerine kurmuş olan AKP döneminde, kliyentalizm bağlamında hemşehrilik temasının yeri, özellikle dinî temalarla iç içe geçip geçmediği, hangi düzey

siyasette¹⁴ ve nerelerde siyasî patronajın nasıl yürütüldüğü hakkında daha fazla sayıda bilimsel çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır.¹⁵

Siyaset alanda konuşlanan partonaj ve kliyentalist ilişkiler yine bu alanda üretilen politikaların tezahürüdür ve bu tür ilişkilerin yaygınlığının, siyasal ve sivil toplum bakımından pek çok önemli sonucu vardır. Burada bahsedilecek sonuçtan birisi demokrasinin işleyiş biçimiyle ilgilidir. Siyasî patronajın oy seferber edilmesinde yaygın olarak kullanılması, bir yandan toplumun çevresinde kalan vatandaşların siyasete katılımına ve onların oylarının siyasî iktidarın hangi parti veya partilerde olacağı konusunda belirleyici olmasına yol açarken; diğer yandan seçimler, toplumsal katmanların çıkarlarının temsil edilmesi bağlamında siyasî katılım ve demokrasi kavramlarının içinin boşaltılmasına neden olmaktadır. Yukarıda bahsedilen araştırmanın (Kurtoğlu, 2003) bu çalışma kapsamındaki en önemli bulgularından birisi, seçilerek temsilci olarak belediye meclisine girmiş olan yerel siyasetçilerin önemli bir kısmının temsile ilişkin belirli bir kavrayışı geliştirmemiş olduğudur. Buna paralel olarak siyasetçiler arasında siyasî temsil ve demokrasi, çeşitli toplumsal kesimlerin çıkarlarının siyasî iradeye ve işleyişe yansıtılması şeklinde anlaşılacak yerine, sıklıkla kısaca demokratik despotizm diyebileceğimiz "çoğunluğun seçtiği kişilerin istediğini yapabilmesi" olarak algılanmaktadır.

Çoğunluğun despotizminde temsili demokrasi, kapsayıcı olmak yerine dışlayıcı olmaktadır. Siyasetin patronaja dayanarak işlemesi, kır-kent bağlantısında toplumun çevresinde yer alanların tikel kazanımlarına hizmet edip onları merkeze taşıırken, toplumda azınlık olan ve patronaj ilişkisine gir(e)meyen diğer kesimler ya merkezden çevreye doğru veya zaten çevredeyken çevrenin çeperlerine doğru itilmektedirler. Bunun en bariz örneklerinden birisi kadınların siyasette temsil edilememesidir. Kadınlar bir yandan patronaj ilişkilerine giremedikleri için seçim listelerinden dışlanırlarken, diğer yandan siyaset mekanizmalarının işleyişi ve/veya seçilenlerle kadın örgütleri arasındaki bağların yokluğu veya zayıflığı nedenleriyle kadınların çıkarları meclislerde yeterince temsil edilememektedir. Varolan demokrasi uygulaması, kadınlar örneğinde olduğu gibi toplumun dezavantajlı kesimlerinin kendi özellikleriyle temsiline veya bu özelliklerin

¹⁴Ampirik bir çalışma, Mersin İl Genel Meclisi örneğinde, yerelin yetkisinin artırılmasının patrimonial işleyişe daha çok yer açtığını ve meclis üyelerinin memleketlerine hizmet götürme ekseninde aralarındaki siyasî parti farklılıklarını önemsemediklerini göstermektedir (Bayraktar ve Kurt, 2010: 10).

¹⁵Refah Partisi üzerine yapılan bir yüksek lisans tez çalışması, dinî temaların hemşehrilik temasıyla yan yana olabileceğini ortaya koymaktadır. Bkz. Demirbağ, 1997.

temsiline yer açamamaktadır. Bir diğer bariz örnek, kıır-kent bağlantısı bulunmayan ve diğer cemaatsel topluluklara dâhil olamayan ve dolayısıyla patronaj ilişkileri dışında kalan ve verili iktisadî siyasalar çerçevesinde küçülmüş ve görelî olarak yoksullaşmış olan eski kentli orta sınıfların eksik temsilidir. Eksik temsilin her dezavantajlı kesim için farklı sonuçları olması beklenmelidir. Örneğin, eski kentli orta sınıflar bağlamdaki en önemli sonucu, bu sınıfın reaksiyonleşmesidir.

Siyasî patronajın önemli bir başka sonucu, kamu gelirlerinin eşitsiz kullanımıdır. Kamu yatırımlarının öncelikle oy alınan yerlere veya toplumsal sermaye çerçevesinde ilişkilerin bulunduğu yerlere yapılması, genellikle rasyonel olmayan yatırımların yapılmasına neden olmaktadır. Özellikle az gelişmiş olduğu düşünölen memlekete devlet yatırımı götürölmesi çabası, o yerin acil ihtiyacı olmayan ve hatta kullanılmayan yatırımların yapılmasına neden olmaktadır. Ayrıca yeni liberal iktisadî politikalar nedeniyle artan sayıda yapılan kamu ihalelerinde siyasî patronaj yoluyla toplanan yandaşların kollanması, hem kamu kaynaklarının aktarımında eşitsizliklerin yaratılmasına, hem de kamu kaynaklarının israfına neden olmaktadır. Kamunun mali kaynaklarının yanlı olarak kullanılması, eskiden çevrede yer alan toplumsal kesimlerin bir kısmını merkeze yakınlaştırırken, beraberinde bölgeler ve toplumsal kesimler arasında var olan eşitsizlikleri derinleştirmekte ve iktisadî gelişmenin eşitsizliğine katkıda bulunmaktadır. Son olarak, piyasalaşma nedeniyle evrensel haklar ya hiç hayata geçirilememekte (grev gibi), ya eksik geçirilmekte (sağlık gibi), veya erozyona (sosyal güvenlik gibi) uğramaktadır. Kamu kaynaklarının güçsüzleşmiş olan kesimlere bireysel olarak veya kimi gruplara yanlı olarak aktarılması, bir yandan hak temelli vatandaşlık anlayışını zayıflatırken, öte yandan devletin üyesi olmakla sahip olunması gereken haklar aracılığıyla vatandaşın kendiliğinden alması gereken hizmetlere ulaşırken hem müşteri muamelesi görmelerine neden olmakta, hem de onların bu anlayışla siyasete ve devlet kurumlarına yaklaşmalarıyla sonuçlanmaktadır (Çelik, 2010: 153).

Kliyalizmin Cumhuriyet'in her döneminde siyasetin bel kemiğini oluşturması, bu olgunun hegemonya kavramıyla ilişkilendirilmesi gerektiği konusunda ip uçları vermekle birlikte, Türkiye'de bu çerçevede yapılmış her hangi bir çalışma bulunmamaktadır ve bu bağlantının analizi ayrı bir çalışma konusudur. Bununla birlikte, burjuva sınıfı Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sivil ve/veya asker bürokratlarla koalisyon kurmuştur. Kuruluş döneminden 1980'lerin sonlarına kadar egemen olan retorik, demokrasi için gerekli olan burjuva sınıfının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle, desteklenmesi ve ulusal burjuvazinin yaratılması gerektiğidir. Bu nedenle, küçük ve büyük burjuva sınıfının devlet tarafından korunup kollanması söz konusudur. 1961 Anayasası'nın getirdiği sınıfsal çıkarlara dayalı örgütlenmeyi

teşvik edici çerçeve dışında, genel olarak hukuksal çerçevenin dikey örgütleri teşvik edici olması nedeniyle de hemşehricilik ve benzeri cemaatsel ilişkiler ve örgütler serpilip çoğalmıştır. Bu çerçevede toplumun geniş kesimlerinin kollamacılığa dayalı ilişkileri ve siyaseti meşru gördüğü kadar, egemen sınıfın korunup kollanmasına rıza gösterdiği, bu kültürü benimsediği ileri sürülebilir. Keza Çelik, genel olarak yeni liberal sosyal politikaların, özel olarak "muhafazakar hayırseverlik" in kolektif hakları sınırlandırıp, örgütlülüğü dizginlediğini ve itaatkar ve uysal vatandaşlar yarattığı görüşündedir (2010: 69-70). Bu çerçeveden bakıldığında kollamacılık basitçe teknik, dolayısıyla kolayca değiştirilebilir ve önlenemez bir olgu değildir. Tersine, kollamacılığın önlenmesi, ancak makro iktisadî ve sosyal politikalarda, örgütlenmeye ilişkin yasal çerçevede, örgütlenmeye ilişkin kültürde ve daha önemlisi siyasal kültürde herkes için eşitlik ve adalet fikri doğrultusunda değişikliklerle mümkündür.

Hemşehricilik ve Bürokratik Örgütler

Bürokrasi sözcüğü ilk olarak daireler aracılığıyla hükümet etmeyi tanımlar. Bu anlamında bürokrasi devletle ilişkilidir ve "merkezi otoriteye bağlı, atanmış ve katmanlaşmış memurlardan oluşan devlet örgütleriyle yönetim"dir (Duverger, 1998: 186). Geleneksel devletlerin idaresini de tanımlayan bürokrasi, modern toplumlarda normalleşerek bütün örgütleri tanımlayan bir yapılanma olmuştur. Weber'e göre bürokrasi, modern toplumların rasyonel (ussal) olarak örgütlenmesi zorunluluğunun bir sonucu olarak normalleşmiş ve hukukîleşmiştir. Modern toplumlarda yasal-ussal örgütlenme çerçevesinde örgütlenen bürokraside otorite ve işleyiş, kişisellikten arındırılarak, önceden saptanmış yöntemlerle yapılır. Bu yönetim biçimi, uzun prosedürleri gerektirse ve değişimlere kolayca uyum sağlayamasa bile, önceden konulmuş kurallar ve kuralların herkese eşit şekilde uygulanması, ve toplumsal sınıf ve statünün değişmesinin (toplumsal hareketliliğin) kurallara bağlanmış olması nedenleriyle gerek örgütler içinde çalışanlara gerekse hizmet alanlara çok önemli güvenceler sağlar (Duverger, 1998: 186-9).

Ayrıca, bürokrasi modern toplumlarda yabancılaşmanın ve yolsuzlukların da adı olmuştur (Duverger, 1998: 186). Bürokrasinin karmaşık prosedür, uzun süre alan uygulama, yabancılaşma ve devletin değerli kaynaklarına (iş, yatırım gibi) bu kanalla ulaşılabilmesi gibi özellikleri, zorunlu olmasa da kollamacılık için zemin hazırlar. Bir yandan bürokratik örgütler aracılığıyla devlete ve onun kaynaklarına ulaşmak isteyenler, yakınlık gerektirmeyen ve yüz yüze ilişkilere dayanmayan bürokratik örgütlerin soğukluğundan kaçmak, uzun süren uygulamaların süresini kısaltmaya çalışmak, karmaşıklığı nedeniyle anlamakta zorluk çekilen prosedüre

girmekten kaçınmak veya devletin sahip olduğu kaynaklardan kişisel olarak faydalanmak gibi nedenlerle, bürokrasinin rasyonel işleyişini atlayıp, kişisel ilişkilerine dayanarak veya "adamını bularak" devletle olan ilişkilerini sürdürmeyi seçebilmektedir. Diğer yandan, bürokratik örgütlerde çalışanlar, ellerinde tuttukları kontrol edebilmeye dayalı iktidarlarını kendilerine kişisel olarak ve/veya bağlı oldukları kişilere fayda sağlamak amacıyla kullanabilmektedirler. Bu durumlarda kollamacılık ve yolsuzluklardan söz edilmektedir. Bu tür özellikleri olan yönetme veya hükümet etme formunun adı Weber'in (1978: 231-6) tipleştirmelerinde patrimonyalizmdir. Weber'e göre yasal-ussal yönetime zıt özellikler taşıyan patrimonyal tip yönetimde ve bürokratik örgütlerde otoritenin dağılması yoluyla yerelleşmiştir. Yerel idareciler veya görevliler sorumluluklarını nasıl yerine getireceklerine karar vermede özgürdürler, önemli kararlar yazılı olmak yerine sözel verilebilir, idarecilerin alımında veya terfilerinde siyasî lidere yakınlık önemlidir, rüşvet idarecilerin maaşlarının tamamlayıcısıdır, idareciler kararları özne olarak verebildiklerinden verilen kararlar keyfidir, kurallar evrensel olarak herkese eşit uygulanmak yerine kişiye özel ve yanlı olarak uygulanır (Brinkerhoff ve Goldsmith, 2002: 7-8).

Weber'in kavramlaştırmasından doğru bakıldığında Türkiye'deki bürokratik yapının yasal-ussal tipten çok yukarıda kimi özellikleri sayılan patrimonyal tipe yakın olduğunu ileri sürmek zor değildir. Bürokratik örgütler içinde kollamacılığın yaygın olarak kullanıldığı, hükümet değişikçe iktidara gelen parti veya partilerin yandaşlarının önemli görevlere getirildiği ve kadrolara yeni atananların siyasî yandaşlardan oluşma eğilimi taşıdığı, memur olmak isteyenlerin önce sınavlarda başarı olmaları gerekmele birlikte, tayinlerde ve özellikle idareciliğe terfilerde yandaşlığın önemsendiği ve yandaşların kollandığı, ve devlet kademelerinde çalışanların hükümetteki partinin ideolojisine uygun davranma eğilimlerine girdikleri bilinmektedir.¹⁶ Bununla birlikte, siyasî yandaşlar arasında aynı siyasî partiye bağlı olmak veya bağlı olanlarla ilişkide olmanın yanı sıra hangi toplumsal temaların siyaseten yandaş olmaya ek olarak daha çok kullanıldığı ve hangi dönemlerde ne tür bağların önem kazandığına dair sosyolojik çalışmalar yapılmamıştır. Bu nedenle, tarikatdaşlık, kirvelik, okul arkadaşlığı gibi hemşehrilik veya hemşehrilik veya diğer tür kültürel bağların hangi başka bağlarla karışımlarının (hemşehri-tarikatdaş gibi) daha çok olduğu ve karışımların nasıl değiştiği hakkında bilgi sunmak mümkün görünmemektedir. Dernekler arasında özel bir statüsü bulunan Kızılay ve patronaj üzerine yapılmış olan bir çalışmada da bu

¹⁶Örneğin, gazetelere yansıyan haberlere göre, AKP iktidara geldikten sonra, ramazan ayında oruç tutan polisler arasında önemli artışlar olmuştur.

konudaki ampirik bilgilere yer verilmemiştir (Paker, 2001). Bununla birlikte, Kızılay Derneği'nin etkin ve etkili çalışmamaması bağlamında afetler sonrasında medyada sorgulandığına rastlanır. Kimi gazete haberleri bu dernekte çalışanların hemşehrilerden, kimileri akrabalarından oluğu yönündedir. Her ne kadar Özbudun (1981) akrabalık ilişkileri bağlamındaki kollamacılıkla patronaj bağlamındaki kollamacılığın bir birlerinden ayrılması gerektiğini ileri sürse de, böylesi bir ayırım analitik düzeyde anlamlıdır. Uygulamada ve toplumsal ilişkiler bağlamında hemşehrilik veya tarikatdaşlık ilişkileriyle akrabalık ilişkilerini her zaman bir birlerinden tam olarak ayırmak mümkün olamamaktadır.

Gerek yerel bürokratik örgütlerin (belediye), gerekse merkezî hükümetin uzantısı olan bürokratik örgütlerin seçimle iş başına gelen memurların erki altında olması ve uygulamada keyfiyetin meşru sayılması bürokratik örgütlerde kliyentalizme zemin hazırlar. Seçim sürecinde destek kazanmak için kliyentalist ilişkiler kuran seçilmiş idareciler, aldıkları oy desteği karşılığında moral sorumluluk üstlenirler. Kollamacı ilişkilerin karşılıklılığa dayanmasının etkilerini ve sonuçlarını bu süreçte görmek mümkündür. Üstlendikleri moral sorumluluk, alınan desteğin karşılığının verilmesini gerektirir. Kişiler üzerindeki iktidarın devamı için, kişisel olarak vaadlerde bulunmuş olan yöneticilerin vaadlerini bağlı buldukları seçmenler nezdinde yakından uzağa doğru yerine getirmeleri gerekir. Bu ise seçimler sonrasında yandaşların kollanması sorumluluğu/zorunluluğu anlamına gelir.

Tamamen olumsuz gibi görünen yukarıdaki tabloyu kimi parçalarına ayırarak bakmak, bürokratik örgütlerdeki kollamacılığın veya kliyentalizmin sonuçları hakkında daha fazla fikir verecektir. Devletin egemenliği altındaki toprak ve insanları idare etmesinin aracı olan bürokrasi, kimileri için ekmek parasını kazandıkları, kimileri için iş yapmalarına aracılık eden, kimi başkaları içinse hizmet aldıkları örgütlerdir.

Sondan başlanacak olursa, devletin hizmet dağıtımının aracı olarak bürokratik örgütlerde işleyiş karmaşık ve uzun prosedür içerir. Nüfusun tamamının okur-yazar olmaması, eğitim düzeyinin modern toplumlarda olması gereken idealden oldukça uzak olması, kırdan kente göçün halâ canlılığını koruması ve yaklaşık olarak her üç kişiden birinin kırsal bölgelerde yaşaması gibi olgular nedeniyle, hemşehrilik veya diğer tür temalara dayanan toplumsal sermayenin bürokratik örgütlerle temasta referans olarak kullanılması beklenilebilecek bir durumdur, çünkü karmaşık ve uzun prosedür, devletin sunduğu hizmetlerin alınması önünde bir engel teşkil etmektedir.¹⁷ Dilekçe verilen ofislerin, "adalet sarayları"nın önünde arzuhalcilerin bulunması

¹⁷Daha detaylı bir analiz için bkz. Heper, 1983.

bu tür bir ihtiyacın devam ettiğinin göstergesidir. Ancak kişilerin bu tür örgütlerdeki deneyimleri arttıkça ve danışma servisleri iyi çalıştığı müddetçe aracıya olan ihtiyacın azaldığını, rutin işlerden ziyade daha karmaşık prosedür gerektiğinde (önemli bir ameliyatın öne alınması gibi), aracının kullanılmakta olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda ortaya çıkan kollamacılığın, verili koşullar altında verilen hizmetlere ulaşamayacak olan nüfusun da kollanmak yoluyla hizmetlere ulaşmasına aracı olması gibi olumlu bir sonucu vardır.

Bürokratik örgütlerle ilişkili ikinci grup olan devletle iş yapanların bürokrasiyle ilişkileri bağlamında kollamacılığın, devletle iş yapanların tanıdıkları aracılığıyla bürokrasideki işlerini halletmelerinin, yapılan işin içeriğine göre ve kliyalizmin yolsuzlukla içiçe geçip geçmemesine göre geniş toplum kesimleri için önemli sonuçları olabilir. Ayrıca, bu parçanın ilk parçayla (bürokrasideki kadroları kendileri için ekmek parası olanlar) birlikte değerlendirilmeleri yerinde olacaktır. Bürokratik örgütte çalışan bir kişi, hemşehrileri seçilmiş olan partiye oy verdiği veya parti için çalışan siyasî aracıyla arasında toplumsal sermaye biriktirdiği için devlet dairesinde işe girmiş ise, ya kadrosunun gerektirdiği teknik beceriden yoksun olması veya kendisine işini halletmek için gelen hemşehrisini toplumsal ilişkilerin kendisine yüklediği moral sorumluluk ve toplumsal bağlar nedeniyle geri çevirememesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda, hukukun uygun olmayan işleri onayladığında veya hukuka uygun olarak, ama yanlış kaynak dağıttığında, yapılan işin sonuçları ve maliyeti kişisel olduğu kadar kamusaldır.¹⁸ İş yapan kişinin yaptığı işlerin niteliğinin normlara uygun olmamasının yapılan işten faydalananların zarar görmesi ve kamuya ait olan kaynakların kötü şekilde idare edilmesi gibi iki türlü sonucu vardır. Bir başka niyet edilmeyen sonuç, devlet kurumlarına olan güvenin sarsılması ve kolektif hak arayışları yerine kişisel olarak “adamını bulma” arayışına girme ve anı kurtarıcı çözümler üretmeye yönelme ve dolayısıyla kliyalizmin meşruiyetinin artmasıdır.

Bu süreci güçlendiren bir başka etmen yeni liberal politikalarıdır. Devlet harcamalarının ve yatırımlarının kısılması, devlet kurumları ve bürokrasisinde nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyacın azaldığı algısını da beraberinde getirmektedir.¹⁹ Bu bir yandan devlet bürokrasisinin nitelikli işgücünün özel

¹⁸Örneğin, Yeşil Kart uygulamasının yeni liberal iktisat politikalarının yoksullaştırdığı kesimlere hizmet etmesinin yanı sıra, siyasal yatırım aracı olarak da işgördüğü bilinmektedir.

¹⁹Başka bir çalışmam bağlamında bir görüşmecisi, sanat eğitimi aldığı okulunu birincilikle bitirdiğini, bir işbaşvurusunda siyasî yandaş olması nedeniyle yöneticiliğe terfi etmiş olan bir idarecinin kendisine verilen olumsuz cevabın iktidardan referansı olmaması şeklinde gerekçelendirildiğini ifade etmiştir.

sektöre geçmeden önce bir anlamda staj yapıp deneyim kazandığı bir yer olarak iş görmesiyle, diğer yandan özel sektöre ihale edilen işlerde devletin denetleme işlevini yerine getirememesiyle sonuçlanmaktadır. Kliyentalizmin toplum bakımından en büyük zararının, devlet kaynaklarının eşitsiz bir şekilde dağıtılması ve varolan eşitsizlikleri daha da artırıcı rol oynadığı bilinmektedir. Bürokraside patronaj yoluyla işin niteliklerine uymayan veya ilgili alanda yeterince deneyimi olmayan kişilerin bilgi, birikim ve deneyimleriyle baş edemeyecekleri pozisyonlara getirilmesi, hizmet götürülmüş gibi görünen yerlere de harcanan paranın karşılığı kadar kalitede hizmetlerin sunulmamasına da neden olmaktadır.

Siyasî ideolojisine bakılmaksızın, kliyentalist ilişkilerin yeniden ürettiği ideoloji pragmatizmdir. Pragmatizmle yukarıda hemşehrilik örgütleri değerlendirilirken bahsedilen subjektif aklın objektif akıl üzerinde kazandığı zafer ve yeni liberalizmin bireyciliği teşvik eden toplumsal zihniyet yapılanması bir araya gelince, siyaset, demokrasi, eşitlik, iyi, kötü gibi kavramlar genellikle veya sadece sağladığı maddi yarar üzerinden değer kazanır veya kaybeder hale gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, toplumsal ve siyasal olgular olarak az çalışılmış, ancak toplumsal ve siyasal hayatta önemli yer tutan "hemşehrilik" ve "kollamacılık" olgularının kesişimine odaklandım ve hemşehrilik-kollamacılık ilişkisini formel örgütler bağlamında ele aldım. Bu bağlamda, sivil toplum-siyasal toplum ayrımında farklı yerlerde durmaları nedeniyle, hemşehrilik örgütlerini, siyasal partileri ve bürokratik örgütleri birbirinden ayırarak analiz ettim. Bunu yaparken, kimi zaman ön planda, ama her zaman arka planda ilk olarak, toplumsal/kültürel/siyasal olarak sınıflandırılan olguların kişisel ve makro süreçlerle ilişkilerinin kurulması; ikinci olarak, toplumsal eşitsizliklerin nasıl görünmez olduğu veya "yanlış" görüldüğu vardı. Analitik kavramlarla toplumsal algılar arasındaki farklılıklar, toplumsal algının "yanlış" olduğu üzerinden okunup yorumlanamaz ise söz konusu farklılıklar egemen ideolojilerin başarısı olarak anlaşılabilir ve egemen ideolojilerle ilişkilendirilerek yorumlanması gerekir. Bununla ilgili olarak arka planda duran bir başka kavram ayrımcılıktı.

Kollamacılık-hemşehrilik ilişkisini ilk olarak hemşehrilik örgütlenmeleri bağlamında analiz ettim. Hemşehrilik örgütlerinin hem devletin yapılanması ve vatandaşlarını idare etme anlayışında kurduğu organizasyon, hem de toplumsal eşitsizliklerin ve bunları ortaya çıkartan süreçlerin bir sonucu, ama aynı zamanda toplumsal yapının eşitsizliklerini sorgulamadan kendi grubu için eşitsizlikleri bir ölçüde gideren yapılar olarak ele aldım. Daha sonra siyasî

partiler bağlamında hemşehrilik-kliyalizm bağlantısına odaklanarak, kollamacılığın içerici-dışlayıcı yönlerini ve toplumsal/siyasal sonuçlarını göstermeye çalıştım. Son olarak, bürokratik örgütlerde kollamacılığı patrimonyalizm ve yabancılaşma kavramlarıyla ve yeni liberal iktisat ve sosyal politikalarıyla ilişkilendirmeye ve siyasal/toplumsal sonuçlarını ele almaya çalıştım.

Kollamacılık ve hayırseverlik üzerine yapılan yakın tarihli çalışmaların vurguladığı bir nokta, bu tür yapılanma ve sosyal politikaların kolektif hak arayış ve taleplerinin önünü kestiği, erozyona uğrattığı ve uysal vatandaşlar ürettiğidir. Bununla ilişkili olarak, kollamacılığın ayrımcılıkla eşitlenmesi veya toplumsal ve siyasal alanlarda yaygın olarak her türlü ayrımcılığın kayırmacılık olarak anlaşılması manidardır. Bu anlayış, herhangi bir tema üzerinden kollamacılık ilişkisine girerek dışarda kalmamayı başaranlara, oyunun kurallarını bilmeleri ve oyunun bir yerinden bir parçası olmaları nedeniyle pek çok bakımdan eşitlenmiş hissi vermektedir. Bu anlayış bir yandan kollamacılığın kültürel düzeyde meşruiyetini gösterirken, diğer yandan genel olarak her türlü yapısal eşitsizliği, özel olarak sınıfa dayalı eşitsizlikleri ve siyasal alandaki paternalizmi - dolayısıyla siyasal alanın cinsiyetini - görünmez kılıp doğallaştırmaktadır. Ayrıca, hep hükümetler tarafından kollanarak gelişmiş olan egemen sınıfların devletle bu tür ilişkilene biçimi, egemen sınıfa ait olmayan kişilerin gündelik hayat pratiklerine nüfuz ettiği kadar, egemen sınıflarca kurulan hegemonyaya kitlelerin rıza göstermelerinin de aracı olduğu şeklinde yorumlanmalıdır.

Kaynakça

- Agnew, John. A. (1987), *Place and Politics : The Geographical Mediation of State and Society*, (Boston: Allen & Unwin).
- Anderson, Benedict (1991), *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism and Ethnicity*, (London: Verso).
- Ayata, Sencer (1996), "Patronage, party and the state: the politization of Islam in Turkey", *The Middle East Journal*, 50 (1): 40-56.
- Bayraktar, Ulaş ve Hacı Kurt (2010), "Reform Sonrası Bir İl Genel Meclisi: Arzuhalci ile Noter Arası Siyasal Bir Organın Doğuşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1): 31-56.

- Brinkerhoff, Derick. W. ve Arthur A. Goldsmith (2002), Clientelism, Patrimonialism and Democratic governance: an overview and framework for assessment and programming. U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Government (http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNACR426.pdf)
- Bourdieu, Pierre (1986), "The Forms of Capital", *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, (New York: Greenwood Press): 241-257.
- Demirbağ, Hande (1997), Refah Partisi Hemşehrilik Cemaatleri İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Dubetsky, Alan (1976), "Kinship, primordial ties, and factory organisation in Turkey: an anthropological approach", *International Journal of Middle East Studies*, 7(3): 433-451.
- Eisenstadt, S. N. ve Roniger, L. (1981), "The study of patron-client relations and recent developments in sociological theory", S. N. Eisenstadt ve R. Lemarchand (der.) *Political Clientelism, Patronage and Development – Contemporary Political Sociology C.3*, (Beverly Hills: Sage Publications): 271-96.
- Emiroğlu, Kudret (1999), *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı*, (Ankara: İmge Kitabevi).
- Erder, Sema (1996), *İstanbul'a Bir Kent Kondu*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Flora, Jan L. (1998), "Social Capital and Communities of Place", *Rural Sociology*, 63(4): 481-506.
- Güneş-Ayata, Ayşe (1990), "Kasabada Politika ve Politikacı", *Toplum ve Bilim*, 50 (Yaz): 97-110.
- Güneş-Ayata, Ayşe (1994), "Roots and trends of clientelism in Turkey", Luis Roniger ve Ayşe Güneş-Ayata (der.) *Democracy, Clientelism and Civil Society*, (Boulder: Lynne Rienner Publishers): 49-64.
- Heper, Metin ve Fuat E. Keyman (1998), "Double-faced state: Political patronage and the consolidation of democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, 34 (4): 259-277.
- Heper, Metin (1983), *Türkiye'de Kent Göçmenleri ve Bürokratik Örgütler*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat).
- Horkheimer, Max (1986), *Akıl Tutulması*, (İstanbul: Metis Yayınevi).
- Kalaycıoğlu, Ersin (2001), "Turkish Democracy: Patronage versus Governance", *Turkish Studies*, 12(1): 54-70.
- Karatepe, Umar (2011), "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", Yalçın Bürkev, Metin Özuğurlu, Yasemin Özdek, Ersin Vedat Ergür (der.), *Kuramsal ve Tarihsel Boyutuyla Hak Mücadeleleri I*, (Ankara: NoteBene Yayınları): 207-41.
- Kıray, Mübeccel B. (1998), "Kırsal Topluluklarda Gelişme ve Liderlik", Mübeccel B. Kıray, *Toplu Eserleri 3: Değişen Toplum Yapısı*, (İstanbul: Bağlam Yayınları): 89-132.
- Kıray, Mübeccel B. (1999), "Değişen patronaj kalıpları: Yapısal değişme üzerine bir çalışma", Mübeccel B. Kıray, *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme* (İstanbul: Bağlam Yayınları): 272-302.

- Kurtoğlu, Ayça (2000), "Hemşehrilik dernekleri, yerel siyaset ve elit stratejileri," Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay (der.), *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, (İstanbul: Bağlam Yayınevi): 307-20.
- Kurtoğlu, Ayça (2003), *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*, (İstanbul: İletişim Yayınevi).
- Lentz, Carola (1994), "Home, death, and leadership: Discourses of an educated elite from North-West Ghana", *Social Anthropology*, 2 (2): 149-69.
- Merton, Robert. K. (1968), *Social Theory and Social Structure*, (New York: Free Press).
- Molenaers, Nadia (2005), "Tracing the contradictions: Associational life versus informal networks in a Third World context", Sigrid Roßteutscher (der.), *Democracy and the Role of Associations: Political Organizational and Social Contexts*, (London: Routledge): 153-167.
- Özbudun, Ergun (1981), "Turkey: the politics of clientelism", S. N. Eisenstadt ve René Lemarchand (der.) *Political Clientelism, Patronage and Development – Contemporary Political Sociology C.3*, (Beverly Hills: Sage Publications): 249-70.
- Özbudun, Sibel (2005), "The reproduction of clientelism in regressing rural Turkey or "why I became an 'erect ear'?"", *Dialectical Anthropology*, 29 (Spring): 241-72.
- Paker, Hande (2001), Rent-seeking State-Society Relations. Discussion Paper. No: 92. Montreal Inter-University Initiative Series. No: 2.
- Portes, Alejandro (1998), "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *American Review of Sociology*. 24: 1-24.
- Putnam, Robert D. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, (New York: Simon & Schuster).
- Roniger, Luis (1994), "The comparative study of clientelism and the changing nature of civil society in the contemporary world", Luis Roniger ve Ayşe Güneş-Ayata (der.) *Democracy, Clientelism and Civil Society*, (Boulder: Lynne Rienner Publishers): 1-19.
- Schüler, Harald (1998), *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Singer, Amy (2002), *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaret*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları).
- Tilly, Charles (2006), *Regimes and Repertoires*, (Chicago: University of Chicago Press).
- TETTV -Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (1998), *Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları*, (İstanbul:Tarih Vakfı).
- Unbehaun, Horst (2005), *Türkiye Kırsalında Kliyalizm ve Siyasal Katılım*, (Ankara: Ütopya Yayınları).

- Vergin, Nur (2003), *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar ve Yaklaşımlar*, (İstanbul: Bağlam Yayınları).
- Weber, Max (1978), *Economy and Society*. Guenther Roth ve Claus Wittich (der.), (Berkeley: University of California Press).
- Werbner, Pnina (1985), "The Organisation of Giving and Ethnic Elites: Voluntary Associations among Manchester Pakistanis", *Ethnic and Racial Studies*, 8 (3): 368-88.